

Don Weenink

SOCIALE REPRODUCTIE IN EEN TIJDPERK VAN MONDIALISERING

*Wie kiest er voor het tweetalig onderwijs?*¹

Het geïnternationaliseerde tweetalig onderwijs is de laatste jaren sterk in opkomst. Weenink onderzocht wie voor dit type onderwijs kiest: gaat het om een oude elite die zich aanpast aan het mondialiseringsproces of om een opkomende internationaal georiënteerde groep? Om deze vraag te beantwoorden wordt de sociale samenstelling van het tweetalig onderwijs vergeleken met die van de zelfstandige gymnasia en het reguliere vwo.

Diverse Europese landen waarin het Engels niet de nationale taal is, zagen de afgelopen vijftien jaar een groei van tweetalig voortgezet onderwijs. In dit tweetalig onderwijs zijn het Engels en de nationale taal de instructietalen. Dit type onderwijs ontwikkelde zich onder meer in Oostenrijk, Denemarken, Frankrijk, Duitsland en Zweden. Maar, nergens verliep de opkomst ervan zo stormachtig als in Nederland (Fruhauf 1996).² Bovendien is in de Nederlandse variant de 'tweetaligheid' bijzonder ver en systematisch doorgevoerd: de helft van het curriculum wordt hier in het Engels gegeven (Fruhauf 1996: 177-187).

De vraag die ik hier wil beantwoorden is welke gezinnen van dit nieuwe onderwijs gebruikmaken. Bij de beantwoording van deze vraag ga ik uit van het idee van sociale reproductie: ouders streven ernaar dat hun kinderen later een sociaal-economische positie bereiken die het niveau van hun eigen positie evenaart of overtreft (Bourdieu en Passeron 1970; Ball 2003). Welke sociale groepering maakt gebruik van het tweetalig onderwijs en welke reproductiestrategie ligt hieraan ten grondslag? Gaat het om een maatschappelijke elite die zich aanpast aan het proces van mondialisering en nieuwe vormen van distinctie zoekt? Of hebben we hier te maken met een nieuwe, opkomende internationaal georiënteerde groep die zich wil onderscheiden van de oude, meer gevestigde elite? Deze vragen wil ik beantwoorden door de sociale samenstelling van het tweetalige onderwijs (naar kenmerken van de ouders) te vergelijken met die van de zelfstandige gymnasia, de traditionele elitescholen, alsook met die van het reguliere vwo.

De opkomst van het tweetalig onderwijs moet worden gezien tegen de achtergrond van toenemende mondiale economische integratie, waarbij dit 'mon-

diale' overigens vooral het Noord-Atlantische wereldsysteem betreft (Wallerstein 1974; Overbeek & Van der Pijl 1993; Frankel 2000). In vergelijking met de meeste andere (post)industriële samenlevingen is Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog in nog sterkere mate geïntegreerd in dit economische systeem, afgemeten aan handelsstromen en in- en uitgaande investeringen (Dunning 1993: 117; Kleinknecht & Ter Wengel 1998: 638; Bairoch 2000: 207; Frankel 2000: 8-9). De Nederlandse situatie lijkt dus bij uitstek geschikt studierrein voor de analyse van het sociale reproductieproces van een zich aan mondialisering aanpassende maatschappelijk elite dan wel een opkomende internationaal georiënteerde categorie.

Dit artikel is gebaseerd op enquêtes onder ouders en leerlingen van het tweetalig onderwijs, de zelfstandige gymnasia en het reguliere vwo. In de vergelijking wordt de sociale samenstelling van het tweetalig onderwijs en de zelfstandige gymnasia afgezet tegen die van het reguliere vwo.

Drie vormen van voorbereidend wetenschappelijk onderwijs

Behalve dat de leerlingen van het tweetalige onderwijs ongeveer de helft van de lessen in het Engels volgen, nemen zij ook deel aan uitwisselingen met buitenlandse partnerscholen, lopen zij stage bij bedrijven waar de voertaal Engels is en krijgen zij les in het vak 'Europese en Internationale Oriëntatie'. Het Engelstalige onderwijs wordt gegeven door Nederlandstalige docenten die een intensieve cursus *Classroom English* hebben gevolgd. Daarnaast vereist de door de tweetalige scholen onderling afgesproken 'Standaard Tweetalig Onderwijs' dat de school minimaal twee *native speakers* onder de docenten telt. De eerste tweetalige afdelingen startten begin jaren negentig op scholengemeenschappen waar een *international school* aan verbonden was. Deze *international schools* waren oorspronkelijk vooral bedoeld voor buitenlandse *expatriates* die tijdelijk in Nederland verbleven. Al snel toonden ook Nederlandse ouders belangstelling voor internationaal onderwijs, met name het *International Baccalaureate* (IB, vergelijkbaar met het vwo-niveau). Echter, Nederlandse kinderen mochten destijds alleen het IB-curriculum volgen als zij voldeden aan een aantal strikte voorwaarden, zij moesten bijvoorbeeld in het buitenland onderwijs hebben gevolgd. De scholen wilden desalniettemin aan de vraag voldoen en zochten de oplossing in de combinatie van het reguliere Nederlandse vwo-curriculum met elementen van het IB-programma. De tweetalige vwo-afdelingen maakten vooral in de tweede helft van jaren negentig een sterke groei door. In die periode werden ook tweetalige afdelingen opgezet door scholengemeenschappen zonder *international school*. Deze scholen hadden te kampen met een (soms sterk) dalende instroom van vwo-leerlingen en probeerden het verloren marktaandeel terug te veroveren door de invoering van exclusief tweetalig onderwijs.

Terwijl verreweg de meeste Nederlandse leerlingen hun eerste jaar in het voortgezet onderwijs in een naar niveau min of meer gemengde brugklas volgen, bieden de zelfstandige gymnasia en de tweetalige afdelingen een homogene eerste klas. Deze schooltypen laten alleen kinderen toe met de hoogste Cito-toetscores en schooladviezen. Het reguliere vwo is beduidend minder selectief wat betreft de schoolse vaardigheden en capaciteiten van de leerlingen. In 1999 had slechts 39% van alle leerlingen die de derde klas van het reguliere vwo volgden een eenduidig vwo-advies gekregen van de basisschool (de rest had dus een vwo-havo advies, havo-vwo advies, etc.). Van de leerlingen in de derde klas van de zelfstandige gymnasia was dit 83% (Inspectie van het Onderwijs 1998; Agerbeek 1999; zie ook Bronneman-Helmets et al. 2002: 104). Zowel de reguliere vwo-afdelingen als de tweetalige afdelingen zijn onderdeel van scholengemeenschappen. In dit opzicht zijn de zelfstandige gymnasia (bijna) uniek: van de 40 categoriale vwo-scholen in Nederland, zijn er 38 zelfstandige gymnasia.

In schooljaar 2002-2003 hadden de 38 gymnasia 23.000 leerlingen, hetgeen neerkomt op 2,5% van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs. Er waren toen 44 tweetalige afdelingen, die samen ongeveer 5.000 leerlingen telden, dat is ruim een half procent van alle leerlingen. In dat jaar waren er 220.000 leerlingen die regulier vwo volgden, ongeveer een kwart van de totale populatie (CBS 2004a).

Kosmopolitisch en gevestigde machtsbronnen

De vraag in hoeverre het tweetalig onderwijs een rol speelt in de sociale reproductie van een oude elite of een opkomende groep kan nader worden gespecificeerd in de vraag welke vormen van kapitaal aanwezig zijn onder de ouders. Hierbij maak ik onderscheid tussen kosmopolitisch en gevestigd cultureel en sociaal kapitaal. Beide vormen van kapitaal sluiten elkaar niet uit. In het geval van een kosmopolitische patriciërsfamilie bijvoorbeeld vullen ze elkaar juist aan.

Hoe kunnen we kosmopolitisch kapitaal definiëren? *Expatriates* zijn in Hannerz's (2000) ogen de personificatie van kosmopolitanisme. Belangrijker is echter dat de kosmopoliet zich een cultuur heeft eigen gemaakt die niet gebonden is aan een lokaliteit, maar aan een transnationaal netwerk (idem: 104). Deze transnationaal gedragen cultuur is gebaseerd op de culturen van West-Europa en Noord-Amerika maar vormt tevens een uitbreiding en verandering daarvan. Hannerz ziet deze cultuur vooral bij een bevoorrechte categorie kosmopolieten die op de westerse wereld is georiënteerd. De Franse sociologe Wagner (1998) betoogt op basis van haar studie naar *expatriates* die tijdelijk in Frankrijk leven, dat deze Noord-Atlantische cultuur verschilt van de internationaal georiënteerde bourgeoisie uit de negentiende eeuw. Deze entre-

preneurs opereerden via familiebanden en richtten zich vooral op de handelsstromen tussen koloniën en ‘moederland’. De huidige transnationale cultuur wordt niet (over)gedragen en gevormd door familiebanden maar door formele instituties. De *international schools*, als ontmoetingsplaatsen voor ‘internationaal mobiele’ ouders en kinderen, zijn hiervan de belangrijkste. Deze scholen vormen de spil van het sociale leven in ‘kosmopolitische enclaves’ (Wagner 1998). Overigens laten veel tweetalige afdelingen zich inspireren door de multiculturele ideologie van de *international schools* waarin ‘*the cultural openness of a world without borders is celebrated*’. De transnationale cultuur bestaat uit vaardigheden en kennis die mensen helpt hun weg te vinden en zich thuis te voelen in den vreemde. Mensen maken zich deze transnationale cultuur eigen door een verblijf in het buitenland, door contacten te onderhouden met mensen van verschillende nationaliteiten of door het onderhouden van een wereldwijd netwerk van collega’s, familie en vrienden, door het lezen van boeken, tijdschriften en kranten met een mondiaal bereik en, tenslotte, door een uitstekende beheersing van het Engels. Een van de gevolgen van de toenemende internationale communicatie is immers dat de positie van het Engels als dé wereldtaal en ook als dé Europese taal almaar toeneemt (Ammon et al. 1994; Hartmann 1996; De Swaan 2001: 144-175).

Sociologisch beschouwd vormen deze kosmopolitische vaardigheden en kennis een potentiële machtsbron voor de bezitter: deze beschikt hiermee over een *competitive edge* in de internationale sociale arena’s waar strijd wordt gevoerd om begeerde posities. In die zin zijn deze vaardigheden en kennis en de daarmee verbonden sociale contacten te beschouwen als een vorm van cultureel en sociaal kapitaal, dat kosmopolitisch kapitaal kan worden genoemd. Dergelijke internationale sociale arena’s ontstaan waar economische en politieke integratie het niveau van nationale staten overstijgt. Denk hierbij aan de arbeidsmarkt voor managers van multinationals of voor werknemers van NGO’s. Echter, ook door nationale staten gereguleerde arena’s ontkomen niet aan de invloed van Europese en mondiale integratieprocessen. In deze arena’s strekt het kosmopolitische kapitaal eveneens tot voordeel. Denk bijvoorbeeld aan de ‘*topmasters*’ voor ‘excellente’ studenten die kandidaten selecteren op basis van ‘internationale *outlook*’ [sic] en beheersing van het Engels.

Naast dit internationaal georiënteerde kapitaal kunnen we een meer gevestigde vorm van cultureel kapitaal zetten. Ik laat me hierbij inspireren door Bourdieu’s (1984; 1986) observaties van de relatie tussen tijd en de verwerving van wat hij noemt de ‘belichaamde staat van cultuur kapitaal van de dominante klasse’: manieren van spreken en doen, *Bildung*. Ik laat hieronder Bourdieu aan het woord over de relatie tussen het verwerven van dergelijke door de ‘dominante klasse gelegitimeerde gedragwijzen’ en de ‘beheersing van de tijd’:

‘they owe their value to the fact that they manifest the rarest conditions of acquisition, that is, a social power of time which is tacitly recognised as the supreme excellence: to possess things from the past [...] is to master time, through all those things whose common feature is that they can only be acquired in the course of time, by means of time, against time, that is, by inheritance or through dispositions which, like the taste for old things, are likewise only acquired with time and applied by those who can take their time’ (Bourdieu 1984: 71-72).

Het bezit van gevestigd cultureel kapitaal representeert de ‘*mastery of time*’ op twee verschillende manieren. Ten eerste is de verwerving of sociale overerving van dit gevestigde culturele kapitaal verbonden aan een generaties lang verblijf in de hogere regionen van de samenleving. Het ‘heersen over de tijd’ verwijst dus naar de duurzaamheid van dominantie. Ten tweede is voor de verwerving van dit ‘oude’ *embodied* cultureel kapitaal veel tijd nodig. Het proces van incorporatie van het door eerdere generaties geaccumuleerde cultureel kapitaal begint dan ook al in de vroege kindertijd. In veel studies waarin de werking van cultureel kapitaal wordt geanalyseerd, staan niet manieren van doen of spreken centraal in de observaties, maar wordt cultureel kapitaal opgevat als de deelname aan culturele activiteiten en dan meestal participatie aan ‘hogere kunst’. Ook hier is de relatie met tijd te leggen: deze vorm van cultureel kapitaal verwijst naar traditie, naar de canon van ‘klassieke’ of ‘tijdloze’ kunst. Dit zijn tegelijkertijd ook vaak kosmopolitische kunstvormen, zeker voorzover zij niet-talig zijn.

Het gevestigde culturele kapitaal uit zich ook in materiële objecten: huizenbezit, antieke meubels, (zeil)boten, ‘oude’ kunstwerken en bepaalde muziekinstrumenten uit de orkesttraditie (viool, cello). Dergelijke goederen bieden de eigenaar mogelijkheden om zich te onderscheiden van anderen. In die Bourdieuaanse zin zijn het culturele objecten. Tegelijkertijd geven deze goederen krachtige signalen af over de economische welstand van de bezitter. Belangrijker is hier echter de speciale relatie van deze goederen met tijd. In tegenstelling tot de meeste luxegoederen zoals videocamera’s, auto’s, zonnebanken, stereo-sets en dergelijke, behouden de voornoemde objecten hun waarde, of neemt hun waarde toe in de loop van de tijd. Dit zijn ‘luxe-investeringen’ bij uitstek. Zo beschouwd bieden huizen, boten, antieke meubelen, oude kunst en ook wel wijnverzamelingen mogelijkheden voor de intergenerationele overdracht van economisch en cultureel kapitaal van de gevestigde soort.

Ten slotte is er een specifieke vorm van sociaal kapitaal waar de gevestigde Nederlandse bovenklasse gebruik van kan maken. Dit betreft het lidmaatschap van de traditionele studentenverenigingen, het corps. De corporale studentenverenigingen worden gekenmerkt door een strenge hiërarchie op basis van de duur van het lidmaatschap van de vereniging en oude mores (zoals de jaarlijkse ontgroeningen). Beide kenmerken duiden wederom op dominantie die ont-

leend wordt aan tijdsduur. Vaak wordt aangenomen dat deze traditionele studentenverenigingen het oefenterrein vormen voor de toekomstige leiders van de samenleving. Echter, het corps biedt leden niet alleen mogelijkheden om zich de cultuur van leiders eigen te maken en om bestuurlijke vaardigheden op te doen, het geeft ook toegang tot een wijder netwerk van oud-leden die hoge posities in de samenleving innemen, het zogeheten *old boys' network* (zie Hagendijk 1980: 151-152, geciteerd door Dronkers en Hillege 1998: 192). Dronkers en Hillege (1998) constateerden dat, ondanks de sterke groei van het aantal universitair geschoolden, het belang van een bestuurspositie in het corps voor het bereiken van eliteposities tussen 1960 en 1980 gelijk was gebleven.

De verwerving van gevestigd kapitaalsvormen hangt zoals gezegd samen met de 'anciënniteit in de hogere regionen van de samenleving' (Bourdieu 1984). De vraag is wat dan wel onder 'hogere regionen' verstaan moet worden. Het begrip 'elite' is in de sociologie bepaald geen eenduidig begrip. De hoogste klasse in de indelingen van de meest invloedrijke sociologen op het gebied van de klassenanalyse (Erikson en Goldthorpe 1992; Wright 1997), bestaat uit huishoudens die een zeer grote mate van materiële bestaanszekerheid hebben verworven op grond van arbeidsmarktpositie en het relatief hoge bezit aan cultureel en economisch kapitaal. Hierbij moet dan gedacht worden aan hogere managers en ondernemers die leiding geven aan tien of meer ondergeschikten en die formeel (mede)verantwoordelijk zijn voor het beleid van hun organisatie(-onderdeel). Daarnaast gaat het om professionals zoals wetenschappers, docenten in de hoogste niveaus van het voortgezet onderwijs, artsen en juristen. Dit sociale stratum beschouwen we hier als de 'hogere sociale regionen', ofwel de 'bovenklasse'.³ Deze sociale categorie vormde in 1999 ongeveer tien procent van de Nederlandse beroepsbevolking (CBS 1999).

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat de gevestigde kapitaalsvormen zijn voorbehouden aan de 'oude' bovenklasse. Het verwerven of reproduceren van kosmopolitisch kapitaal daarentegen kan inzet zijn van zowel de gevestigde maatschappelijke bovenlaag als een opkomende internationaal georiënteerde groep. Voor we analyseren in hoeverre beide vormen van cultureel en sociaal kapitaal zich uitsorteren of juist samengaan op het tweetalige onderwijs dan wel het gymnasium, volgt hieronder eerst een beschrijving van de steekproef en de wijze waarop de variabelen zijn geoperationaliseerd.

Verzameling van de gegevens

Om informatie te verzamelen over de sociale kenmerken van leerlingen van tweetalige vwo-afdelingen, gymnasia en reguliere vwo-afdelingen zijn in 2001 en 2002 enquêtes uitgezet onder leerlingen van deze scholen en hun ouders. De gegevens zijn dus retrospectief: ik vergelijk de uitkomsten van keuzes die

in het verleden zijn gemaakt. De vragenlijsten voor de leerlingen zijn ingevuld in de klas, vrijwel altijd in het bijzijn van de auteur. Deze methode leverde een zeer hoge respons op en bevorderde daarnaast de kwaliteit van de antwoorden omdat de onderzoeker aanwezig was om instructies te geven en om eventuele onduidelijkheden weg te nemen. De vragenlijsten voor de ouders zijn per post toegezonden via de deelnemende scholen, of mee naar huis genomen door de kinderen. Uit oogpunt van *privacy* zijn de twee gegevensbestanden niet aan elkaar gekoppeld.

De steekproef was erop gericht scholen op te nemen in steden waarin de drie schooltypen aanwezig waren, zodat leerlingen en hun ouders de mogelijkheid hadden om uit één van de drie te kiezen, gegeven de behaalde Cito-toetscores en schooladviezen. Op het moment van dataverzameling hadden 15 scholengemeenschappen een 'volledig gevulde' (eerste tot en met zesde jaar) tweetalige afdeling. Eén van deze scholen weigerde deel te nemen aan het onderzoek. Van de resulterende 14 scholengemeenschappen in het land is een steekproef genomen van de reguliere vwo-afdelingen en de tweetalig vwo-afdelingen. Het streven was vervolgens om in elk van deze 14 steden een steekproef te trekken van leerlingen van het nabijgelegen (maximaal een half uur fietsafstand) zelfstandig gymnasium. Uiteindelijk namen zeven zelfstandige gymnasia deel aan het onderzoek. In drie steden was er geen zelfstandig gymnasium. In die steden zijn de plaatselijk als prestigieus bekend staande, voorheen zelfstandige, gymnasiumafdelingen van een havo-vwo scholengemeenschap opgenomen in het onderzoek. Ten slotte weigerden vier gymnasia medewerking, veelal wegens tijdgebrek.

In totaal namen 1.539 leerlingen deel aan het onderzoek; 33,5% volgde gymnasium, 31,3% het tweetalige vwo en 35,2% een reguliere vwo-afdeling; 819 ouders retourneerden de vragenlijst, een respons van 53%. Een vergelijking van beide datasets leert dat de non-respons niet heeft geleid tot substantiële systematische afwijkingen in die steekproef onder de ouders (zie de bijlage, tabel A en B).

Variabelen

Het bezit van kosmopolitische kapitaal door ouders is gemeten aan de hand van twee indicatoren. De eerste is een schaal die aangeeft hoe vaak ouders op het moment van het onderzoek 'internationaal gedrag' vertoonden: de frequentie van (beroepsmatige) reizen naar het buitenland; Engels spreken en schrijven; het thuis ontvangen van buitenlandse gasten; het op bezoek gaan bij buitenlandse vrienden en het lezen van (niet in het Nederlands vertaalde) buitenlandse boeken en kranten. De categorieën waren: 1=minder dan eenmaal per jaar; 2=eenmaal per jaar; 3=twee tot drie keer per jaar; 4=vier tot elf keer per jaar; 5=eenmaal per maand; 6=meer dan een keer per maand (Cronbach's alpha

0,83, in zowel de enquête onder leerlingen, die dus over hun ouders rapporteerden, als de enquête onder ouders). De tweede indicator van het internationaal georiënteerde cultureel kapitaal is of de ouders ooit langer dan een jaar in het buitenland hadden verbleven. Op basis van het werk van Wagner (1998: 32-38) is onderscheid gemaakt tussen twee typen (*ex-*)*expatriates*. De eerste categorie omvat ouders die in Nederland of in andere OECD-landen zijn geboren en ouders die in het buitenland zijn geboren maar wier moedertaal Nederlands is (voornamelijk Indische Nederlanders). De tweede categorie (*ex-*)*expatriates* bestaat uit ouders die in niet-OECD-landen zijn geboren en die niet Nederlands als moedertaal spreken. Deze categorie bestaat overwegend uit asielzoekers en etnische minderheden. Volgens Wagner is de multiculturele ideologie die de transnationale cultuur omgeeft *class-biased*. De ervaring van multiculturele rijkdom betreft vooral ontmoetingen met westerse of (verwesterde) buitenlanders. Dit zijn 'interessante vreemdelingen' en 'welkome migranten'. Contact met migranten uit arme landen (etnische minderheden, gastarbeiders of, in Nederland, allochtonen), wordt evenwel vermeden door de *expatriates*.

De indicatoren voor het bezit van gevestigde vormen van cultureel kapitaal zijn verschillend gemeten in de twee enquêtes, omdat het onderzoek in eerste instantie vooral gericht was op de analyse van internationaal gedrag. In de enquête voor de ouders is het bezit van dergelijke machtsbronnen als volgt geoperationaliseerd. De eerste indicator betreft de deelname van ouders aan 'klassieke', 'gecanoniseerde' of 'hogere' kunstvormen. Ouders is gevraagd hoe vaak zij concerten van klassieke muziek, ballet en kunstmusea bezochten en thuis naar klassieke muziek luisterden. De tijds categorieën waren dezelfde als die in de schaal van internationaal gedrag. Deze kunstconsumptieschaal scoorde 0,74 op Cronbach's alpha voor de betrouwbaarheid. Ten tweede is nagegaan of de ouders lid waren geweest van een corporale studentenvereniging. Hen is gevraagd, indien van toepassing, naar de naam van de studentenvereniging waar zij lid van waren. Vervolgens zijn alleen de traditionele verenigingen gecodeerd die deel uitmaken van het corps.

Voorts is nagegaan of de ouders en de grootouders van de leerlingen deel uitmaakten van de bovenklasse. De beroepen van de grootvaders van zowel moeders- als vaderskant en van beide ouders zijn gecodeerd op basis van de volgende informatie: functienaam, aantal ondergeschikten, naam en type van de organisatie, aantal werkuren per week, of de grootvaders en ouders een eigen bedrijf hadden, in loondienst werkten of een vrij beroep uitoefenden. Vervolgens is voor deze beroepen aan de hand van de criteria van Wright (1997) en Erikson en Goldthorpe (1979; 1992: 37) nagegaan of zij tot het hoogste sociale echelon behoorden of niet. In het geval dat beide ouders werkzaam waren, gaf de hoogste beroepspositie – meestal die van de vader – de doorslag.

In de enquête voor leerlingen zijn twee indicatoren voor het bezit van gevestigd cultureel kapitaal opgenomen. Ten eerste is aan de leerlingen gevraagd om aan te geven over welke luxe investeringen zij thuis de beschikking had-

den: schilderijen van oude kunst, antiek meubilair, een tweede huis, een zeilboot of jacht, een wijnkelder, of een viool of cello. Deze schaal scoorde slechts 0,63 op Cronbach's alpha.⁴ Ten tweede is hun gevraagd om het aantal romans thuis te schatten. Leerlingen konden de volgende antwoordcategorieën aankruisen: 0=geen romans thuis; 1=een tot vijftig romans; 2=vijftig tot honderd romans; 3=honderd tot driehonderd romans; 4=meer dan driehonderd romans.

Opleidingsniveau van de ouders is gemeten als het hoogst behaalde opleidingsniveau van één van beide ouders. De keuzemogelijkheden waren: 1=basisschool en voortgezet onderwijs, lagere trap; 2=voortgezet onderwijs, hogere trap; 3=hbo; 4=eerste fase universitair geschoold; 5=doctorsgraad. Aan de ouders is ook gevraagd van welke middelbare school zij leerling waren in hun jeugd. De ouders die gymnasium hadden gevolgd, werden gecodeerd als voormalig gymnasiumleerlingen. Ook is aan ouders de vraag voorgelegd over welk netto gezinsinkomen zij de beschikking hadden. Ouders konden kiezen uit tien antwoordmogelijkheden, van 1=minder dan tienduizend euro tot 10=meer dan honderdduizend euro per jaar. Voorts is de aard van de woonplaats van de gezinnen opgenomen als controlevariabele. De scholen die deelnamen aan het onderzoek zijn gevestigd in drie soorten regio's: grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht), oude en rijke suburbs (omgeving het Gooi, Oegstgeest en Wassenaar) en de rest van het land, bestaande uit middelgrote steden in het Zuiden en Oosten (op het moment van dataverzameling waren er geen tweetalige afdelingen in het Noorden). De reden voor het opnemen van woonplaats is om te corrigeren voor eventuele effecten van een bepaalde locatie, zoals de mogelijkheden om aan kunst deel te nemen. Ten slotte is de uitslag van de Cito-toetsscore meegenomen in de analyses. Deze variabele is van belang gezien de verschillen in de mate van selectie naar schoolse vaardigheden tussen de gymnasia en het tweetalig onderwijs enerzijds en het reguliere vwo anderzijds.

Verschillen tussen de schooltypen

Tabel 1 geeft inzicht in de verschillen en overeenkomst tussen de schooltypen.

Ouders van leerlingen van tweetalige afdelingen verschillen niet significant van de ouders van gymnasiumleerlingen wat betreft hun internationaal gedrag, terwijl beide categorieën ouders hoger scoren dan ouders van reguliere vwo-leerlingen. Het hoogste percentage (*ex-*)*expatriate* ouders uit OECD-landen, meer dan een kwart, bevindt zich onder de leerlingen van het tweetalig vwo. Echter, het verschil met de ouders van leerlingen van het gymnasium, waarvan bijna een vijfde langer dan een jaar in het buitenland had gewoond, is ternauwernood significant. Het percentage ouders uit niet-OECD landen die in het buitenland hadden gewoond is marginaal in alledrie de schooltypen.

TABEL 1 Gemiddelde scores op de variabelen per schooltype

	<i>Min-max</i>	<i>Tweetalig</i>	<i>Gymnasium</i>	<i>Vivo</i>	<i>Tweetalig vs gymnasium</i>	<i>Tweetalig vs vwo</i>	<i>Gymnasium vs vwo</i>
<i>Kenmerken gerapporteerd door ouders (N=819)</i>							
'Internationaal gedrag' (s.d.)	1-6	2,65 (1,16)	2,59 (1,07)	2,34 (1,08)	n.s. ^{a)}	p<0,01	p=0,03
(ex-)expatriate OECD	0-1	23,4%	17,5%	15,5%	p=0,08 ^{b)}	p=0,02	n.s.
(ex-)expatriate niet-OECD	0-1	2,9%	3,0%	1,7%	n.s.	n.s.	n.s.
Grootouders bovenklasse	0-1	26,4%	45,7%	24,9%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Lid studentencorps	0-1	18,3%	32,3%	17,6%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Kunstparticipatie (s.d.)	1-6	2,48 (0,74)	2,90 (0,79)	2,32 (0,73)	p<0,01 ^{a)}	p=0,03	p<0,01
Ouders bovenklasse	0-1	48,9%	65,6%	37,1%	p<0,01 ^{b)}	p<0,01	p<0,01
Inkomen (s.d.)	1-10	5,70 (1,89)	6,25 (2,19)	5,39 (2,03)	p<0,01 ^{a)}	n.s.	p<0,01
Onderwijsniveau (s.d.)	1-5	3,32 (0,99)	3,65 (0,92)	2,91 (1,07)	p<0,01 ^{a)}	p<0,01	p<0,01
Voormalig gymn. Leerling	0-1	16,3%	28,5%	13,0%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Woonplaats grote stad	0-1	12,2%	42,2%	7,6%	p<0,01 ^{b)}	p=0,08	p<0,01
Woonplaats rijke suburb	0-1	18,6%	18,6%	24,8%	n.s. ^{b)}	p=0,08	p=0,09
Woonplaats rest v/h land	0-1	69,2%	39,2%	67,6%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Cito-toetscore kind (s.d.)	527-550	547,2 (2,52)	547,1 (2,27)	545,1 (3,85)	n.s. ^{a)}	p<0,01	p<0,01
<i>Kenmerken gerapporteerd door leerlingen (N=1.539)</i>							
Aantal romans	0-4	2,65 (1,26)	2,87 (1,18)	2,22 (1,31)	p=0,02 a)	p<0,01	p<0,01
Aantal luxe investeringen	0-7	1,74 (1,64)	2,26 (1,79)	1,36 (1,54)	p<0,01 a)	p=0,01	p<0,01

^{a)} Waarden in deze rij zijn scores op de T-test; ^{b)} Uitkomsten van Pearson's Chi-Kwadraat test.

Gevestigde machtsbronnen zijn duidelijk sterker aanwezig onder ouders van leerlingen van gymnasia. Zo heeft bijna de helft van hen één of meer grootvaders die deel uitmaken van de bovenklasse, terwijl dit onder de ouders van leerlingen van de beide andere schooltypen ongeveer een kwart was. Voorts blijken ouders van gymnasiumleerlingen vaker lid te zijn geweest van het studentencorps: bijna een derde van hen was lid. Voor zowel het tweetalig vwo als het reguliere vwo is dit rond een vijfde. Ook is onder ouders van gymnasiumleerlingen de deelname aan hogere kunst groter. De ouders van leerlingen van het tweetalig vwo nemen op hun beurt significant vaker deel aan dergelijke activiteiten dan ouders van leerlingen van het reguliere vwo. Echter, het verschil tussen het tweetalige en het reguliere vwo is kleiner dan tussen het gymnasium en het tweetalige vwo. Zoals hierboven aangeven zijn in de enquête voor de leerlingen andere indicatoren voor gevestigde culturele machtsbronnen opgenomen (onderste twee rijen van tabel 1). Het gaat hier om het aantal romans en het aantal luxe investeringen waarover gezinnen de beschikking hebben. Voor beide typen objecten geldt dat deze significant vaker worden aangetroffen in gezinnen waarin een kind gymnasium volgt. In gezinnen van leerlingen die tweetalig vwo volgden zijn deze goederen weer significant vaker aanwezig dan in die van reguliere vwo-leerlingen.

Het aandeel ouders dat deel uitmaakt van de bovenklasse is ongeveer twee derde op de gymnasia, bijna de helft op de tweetalige afdelingen en ongeveer veertig procent op het reguliere vwo. Meer dan de helft van de gezinnen uit deze klasse met een kind op het gymnasium heeft ook een grootvader die in dit hoogste sociale stratum verkeerde (niet in tabel 1 te zien). Onder de gezinnen uit de bovenklasse met een kind dat tweetalig onderwijs of regulier vwo volgt zijn deze percentages respectievelijk 35 en 44 procent. Deze verschillen zijn significant ($p < 0,05$). Op het tweetalig vwo zijn dus de meeste sociale stijgers binnen de bovenklasse te vinden.

Wat betreft de inkomensverdeling blijkt dat ouders van leerlingen van het gymnasium significant meer verdienen dan de ouders van de twee andere schooltypen. Het mediane inkomen ligt voor het gymnasium tussen 45.000 en 75.000 euro netto per jaar. Daarmee behoren deze gezinnen tot de acht procent meest welvarende gezinshuishoudens in Nederland in 2000. De ouders van leerlingen van het tweetalige vwo en het reguliere vwo verschillen niet significant van elkaar. In beide categorieën ligt het mediane inkomen tussen 35.000 en 45.000 euro netto per jaar, waarmee deze gezinnen zich in de rijkste twintig procent van de inkomensverdeling van de Nederlandse gezinshuishoudens in 2000 bevinden (CBS 2004b). Ook naar opleidingsniveau scoren de ouders van leerlingen van gymnasia hoger, gevolgd door de ouders van tweetalige leerlingen, die op hun beurt weer een significant hoger opleidingsniveau hebben behaald dan de ouders van vwo-leerlingen. Het percentage ouders met een universitair diploma is twee derde op de gymnasia, bijna de helft op het tweetalig vwo en minder dan een derde op het reguliere vwo (niet

zichtbaar in de tabel). Ter vergelijking: in Nederland had negen procent van de werkzame beroepsbevolking in de leeftijd tussen 45 en 55 jaar (de gemiddelde leeftijd van de ouders is 48) een dergelijk opleidingsniveau behaald (CBS 2000: 170, tabel 5.2.2).

Een groot deel van de ouders van gymnasiumleerlingen, bijna dertig procent, heeft zelf het gymnasium afgerond. Met betrekking tot woonplaats bleek dat de gymnasiumleerlingen en hun ouders vooral woonachtig zijn in de grote steden, terwijl de leerlingen en ouders van tweetalige vwo-afdelingen vaker in de rest van het land wonen. Dit lijkt vreemd: een internationale oriëntatie wordt vaak geassocieerd met grote steden. Men zou dus verwachten dat het aanbod van tweetalig onderwijs vooral in grootstedelijke gebieden geconcentreerd is. Echter, de gymnasia hebben een sterke positie in de gedifferentieerde onderwijsmarkt van grote steden. Als gevolg daarvan is er minder ruimte voor nieuwe initiatieven, zoals het tweetalig onderwijs. In de grote steden ondervinden de tweetalige afdelingen veel meer concurrentie van het solide imago van de gymnasia dan in andere onderwijsmarkten.⁵ Ten slotte laat tabel 1 zien dat er geen verschil is in de Cito-toetsscores tussen leerlingen van het gymnasium en het tweetalig vwo, beide schooltypen zijn dus even selectief wat betreft schoolse vaardigheden en capaciteiten. De Cito-toetsscores van de leerlingen van het reguliere vwo zijn significant lager.

Uit deze eerste beschrijvende analyses blijkt dat de ouders van leerlingen van het tweetalig onderwijs niet over duidelijk meer kosmopolitisch kapitaal beschikken dan ouders van gymnasiumleerlingen. Wel is het aandeel *ex-expatriates* uit OECD-landen hoger. In vergelijking met de ouders van leerlingen van het reguliere vwo zijn de ouders van leerlingen in het tweetalige onderwijs wel meer internationaal gericht, besteden zij wat meer tijd aan kunstparticipatie en zijn zij wat hoger zijn opgeleid. Ook maken zij vaker deel uit van de bovenklasse dan ouders van leerlingen van reguliere vwo.

Al met al springen vooral de verschillen tussen het gymnasium enerzijds en de andere twee schooltypen anderzijds in het oog. Het gymnasium is sterk verbonden met zowel het gevestigde cultureel en sociaal kapitaal als met de materiële welstand die samengaat met het hoge aandeel ouders uit de bovenklasse. Het gymnasium wordt door de media en door de gymnasia zelf vooral als een school voor de culturele of intellectuele elite gezien, terwijl de associatie met economische welstand vaak onsmakelijk wordt gevonden in deze kringen (zie ook De Jong 2000; Weenink 2005, hoofdstuk 3).⁶ Zo worden ook de culturele en de economische pool in Bourdieus werk vaak voorgesteld als twee tegenpolen. Echter, in de hogere regionen van de samenleving blijkt het bezit van culturele en economische kapitaalvormen juist vaak samen te gaan (Kraaykamp 2002).

De kans op het volgen van gymnasium of tweetalig vwo

We gaan nu na of en in welke mate het bezit van kosmopolitische dan wel gevestigde machtsbronnen invloed heeft op de kans dat kinderen het tweetalig vwo dan wel het gymnasium volgen in plaats van het reguliere vwo. Tabel 2 laat de resultaten zien van een logistische regressieanalyse op basis van de enquête onder de ouders. Cijfers groter dan één duiden op een verhoogde kans dat een kind gymnasium of tweetalig onderwijs volgt in plaats van het regulier vwo, cijfers kleiner dan één op een kleinere kans.

TABEL 2 Voorspelde kans op gymnasium of tweetalig vwo in plaats van regulier vwo; multinomiale logistische regressie (relatieve kansen); enquête onder ouders

	Volledig model		Spaarzaam model	
	Tweetalig vs vwo	Gymnasium vs vwo	Tweetalig vs vwo	Gymnasium vs vwo
(Ex-)expatriate OECD	1,63~	1,07	-	-
(Ex-)expatriate non-OECD	2,40	3,06	-	-
'Internationaal gedrag'	1,13	0,75*	1,26*	0,82~
Grootouders bovenklasse	0,90	1,31	0,93	1,50~
Lid studentencorps	0,77	1,31	-	-
Kunstparticipatie	1,20	2,35**	1,27~	2,47**
Ouders bovenklasse	1,08	1,56	1,13	2,24**
Voormalig gymnasiumleerling	1,07	2,04*	1,37	2,18**
Onderwijsniveau	1,30*	1,23	-	-
Inkomen	1,01	1,08	-	-
Woonplaats grote stad	1,26	7,23**	1,30	7,54**
Woonplaats rijke suburb	0,46**	0,70	0,48**	0,78
Cito-toetscore van kind	1,24**	1,25**	1,24**	1,25**
N		792		792
Δ -2loglikelihood ^{a)}		302,75**		285,33**
Df		26		16
Nagelkerke pseudo R ²		0,36		0,34*

Bron: Enquête onder ouders; ^{a)} vergeleken met nulmodel; ~ p<0,10; * p<0,05; ** p<0,01

De fit van het volledige model is nauwelijks beter dan die van het spaarzame model.⁷ We richten ons eerst op de vergelijking tussen tweetalig onderwijs en regulier vwo. Na de verwijdering van de indicatoren die het verblijf in het buitenland meten wordt het effect van 'internationaal gedrag' significant in het spaarzame model. De relatieve kans van 1.26 betekent dat elke toename van de tijdseenheid op deze schaal, de kans op het volgen van tweetalig vwo vergroot met een kwart. Overigens komt dit positieve effect geheel voor rekening van de

bovenklasse binnen het tweetalig vwo. Uit een nadere analyse, waarin een interactieterm van 'internationaal gedrag' x lidmaatschap van de bovenklasse in het model was opgenomen bleken de afzonderlijke effecten van deze variabelen niet meer significant, terwijl de interactieterm een relatieve kans gaf van 1,41 ($p=0,05$).

Hoewel het effect van internationaal gedrag op het volgen van tweetalig onderwijs dus geheel voor rekening komt van de ouders die deel uitmaken van het hoogste sociale stratum, zien we geen effect van deze sociale klasse *an sich* op het volgen van tweetalig onderwijs. De deelname van ouders aan hogere kunstvormen heeft een effect van ongeveer dezelfde grootte als dat van het internationaal gedrag. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat zulke kunstconsumptie ook onderscheidend is in internationale sociale arena's. Hierbij moet wel worden aangetekend dat de significantiewaarde slechts $p=0,08$ is.

Richten we ons nu op de kans om op het gymnasium terecht te komen in plaats van het reguliere vwo. Lidmaatschap van het studentencorps sorteert niet in een significant effect. Kunstconsumptie geeft daarentegen een sterk effect: elke stap hoger op de schaal die de frequentie van culturele activiteiten door ouders meet, leidt tot een 2,5 maal zo grote kans dat kinderen gymnasium volgen in plaats van regulier vwo. Voorts blijkt dat kinderen uit de bovenklasse een meer dan tweemaal zo grote kans hebben op het volgen van gymnasium onderwijs in plaats van regulier vwo (relatieve kans van 2,24). Daarnaast blijkt dat wanneer een van grootvaders deel uitmaakte van deze klasse, de kans dat een kind op het gymnasium onderwijs volgt, toeneemt met 50 procent (relatieve kans van 1,50). Echter, dit laatste effect is maar net significant binnen het 90 procent betrouwbaarheidsinterval ($p=0,09$).

Als ouders zelf op het gymnasium hebben gezeten, leidt dit tot een meer dan tweemaal zo grote kans dat hun kinderen ook op dit schooltype terecht komen. Wat we hier zien is het 'zuivere' effect van de intergenerationale 'overerving' van gymnasium onderwijs, rekening houdend met de sociale klasse van de (groot)ouders, woonplaats, kunstdeelname en Cito-toetscore.

Ten slotte zien we een negatief effect van internationaal gedrag op de kans om op het gymnasium terecht te komen, waarbij wederom moet worden aangetekend dat dit effect ternauwernood significant is ($p=0,07$). Desalniettemin is dit een opmerkelijk resultaat, zeker als we de resultaten van tabel 1 in herinnering brengen. Daar vonden we immers dat de ouders van gymnasiumleerlingen significant hoger scoorden dan de ouders van vwo-leerlingen. Hoe is dit te rijmen? Het antwoord is dat we hier het 'netto'-effect zien van internationaal gedrag, gecontroleerd voor de verschillen in sociale klasse, deelname aan hogere kunstvormen, woonplaats en Cito-toetscore.

Alvorens deze resultaten nader te duiden, zullen we eerst de resultaten van een gelijksoortige analyse van de enquête onder leerlingen bespreken (tabel 3).

TABEL 3 Voorspelde kans op gymnasium of tweetalig vwo in plaats van regulier vwo; multinomiale logistische regressie (relatieve kansen); enquête onder leerlingen

	Volledig model		Spaarzaam model	
	Tweetalig vs vwo	Gymnasium vs vwo	Tweetalig vs vwo	Gymnasium vs vwo
(Ex-)expatriate OECD	1,19	0,91	-	-
(Ex-)expatriate non-OECD	1,12	1,32	-	-
'Internationaal gedrag'	1,31**	0,93	1,34**	0,92
Luxe investeringen	1,03	1,26**	1,03	1,26**
Romans	1,06	1,20*	1,06	1,20**
Ouders bovenklasse	1,11	1,41~	1,11	1,41~
Onderwijsniveau	1,16*	1,39**	1,17*	1,39**
Woonplaats grote stad	1,16	4,64**	1,16	4,68**
Woonplaats rijke suburb	0,66*	0,64*	0,68~	0,63*
Cito-toetscore van kind	1,26**	1,25**	1,26**	1,25**
N		1,293		1,293
Δ -zloglikelihood ^{a)}		406,91**		404,20**
Df		20		16
Nagelkerke pseudo R ²		0,30		0,30

Bron: Enquête onder ouders; ^{a)} vergeleken met nulmodel; ~ p<0,10; * p<0,05; ** p<0,01

Het volledige model is niet significant beter dan het spaarzame.⁸ We concentreren ons dus weer op het meest economische model. Het effect van internationaal gedrag van ouders op de kans op het volgen van tweetalig vwo komt overeen met de resultaten van de analyse van de enquête van de ouders. Het bezit van gevestigd cultureel kapitaal, hier in de vorm van het aantal luxe investeringen en het aantal romans in huis, heeft geen invloed op de kans om tweetalig onderwijs in plaats van regulier vwo te volgen. Dat het aantal Nederlandstalige romans waarover de ouders van de leerlingen beschikken geen significant effect sorteert, terwijl deelname aan hogere kunstuitingen wel een bescheiden effect liet zien in tabel 2, is overeenkomstig de gedachten over het onderscheid tussen talige, meer nationaal gebonden, en niet-talige, meer kosmopolitische vormen van kunst. Evenals in tabel 2, heeft het feit dat de leerling deel uitmaakt van een gezin uit de bovenklasse geen effect op het volgen tweetalig onderwijs dan wel regulier vwo.

In de vergelijking gymnasium versus regulier vwo zien we een significant effect van het bezit aan luxe investeringen: de relatieve kans van 1,26 duidt erop dat bij een toename met één van dergelijke goederen, de kans om op het gymnasium terecht te komen met een kwart toeneemt. Verder blijkt dat hoe meer romans thuis beschikbaar zijn, hoe groter de kans op het volgen van gymnasium. Wanneer ouders tot het hoogste sociale echelon behoren, neemt

de kans op het volgen van gymnasium toe met 40%. Dit effect is *nét* niet significant binnen het 95% betrouwbaarheidsinterval, $p=0,06$. Terwijl internationaal gedrag van ouders in tabel 2 een negatief significant effect te zien gaf op de kans om gymnasium in plaats van regulier vwo te volgen, komt dit beeld niet naar voren op basis van de leerlingenenquête. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de wat andere constellatie van variabelen die in het model zijn opgenomen.

Ondanks de gesignaleerde discrepanties ondersteunt de analyse van de leerlingenenquête de bevindingen op basis van de enquête onder ouders. Het bezit van vormen van kapitaal die dominantie over een lange tijdsperiode representeren trekt gezinnen naar de zelfstandige gymnasia. Dit geldt bijvoorbeeld voor de deelname aan klassieke vormen van kunst en het lezen van romans. Dergelijke bezigheden vereisen een langdurige investering, een socialisatieproces dat gebaseerd is op het door eerdere generaties geaccumuleerde cultureel kapitaal. Ook het bezit van luxe investeringen die vaak in waarde stijgen naarmate de tijd verstrijkt, en grootouders die deel uitmaken van de bovenklasse geven een grotere kans op het volgen van gymnasiaal onderwijs. Het effect van dit laatste kenmerk viel weliswaar niet binnen het gebruikelijke betrouwbaarheidsinterval maar we moeten wel bedenken dat de gehanteerde indicatoren elkaar deels overlappen (overigens zonder dat dit tot collineariteitsproblemen leidde). Zo overschaduwde het effect van ouderlijke klassenpositie een deel van de invloed van de klassenpositie van de grootouders. Immers, de klassenpositie van de ouders is deels bepaald door de sociaal-economische positie van de grootouders. Dit is waarschijnlijk ook de oorzaak van de lage significantieniveaus van sommige variabelen.

Het kosmopolitische kapitaal blijkt zich te concentreren in het tweetalig onderwijs. Met andere woorden, ouderlijk internationaal gedrag vergroot de kans dat kinderen tweetalig onderwijs volgden. We vonden geen significant direct effect van het verblijf in het buitenland door ouders. Een nadere analyse laat zien dat ook hier geldt dat dit effect ondergesneeuwd raakt door het effect van internationaal gedrag: ouders die in het verleden in het buitenland hadden gewoond, vertoonden ook bij terugkeer vaker kosmopolitisch gedrag (correlatie $r=0,40$, $p<0,01$).

De uitsortering was ook zichtbaar binnen het cultureel kapitaal van de ouders. Consumptie van wereldwijd erkende hogere kunstvormen is te beschouwen als een uitingsvorm van gevestigd cultureel kapitaal én van kosmopolitisch cultureel kapitaal. Dit zagen we terug in het positieve effect van ouderlijke consumptie van 'niet-talige kunst' op de kans op het volgen van tweetalig vwo in plaats van regulier vwo. Kunstconsumptie die gebonden is aan de nationale sociale arena, in dit onderzoek gemeten als het aantal romans thuis, heeft daarentegen geen effect op het volgen van tweetalig vwo. Ten slotte blijkt er een indirect effect van sociale klasse op de kans op het volgen van tweetalig

vwo in plaats van het reguliere vwo: ouders uit de bovenklasse vertonen vaker internationaal georiënteerd gedrag. Maar onder hen is een relatief hoog percentage sociaal gestegenen, zo bleek uit tabel 1.

Conclusie en discussie

Het tweetalig onderwijs trekt een opkomende elite: sociaal gestegen gezinnen uit de bovenklasse met kosmopolitisch kapitaal die in mindere mate over gevestigde vormen van kapitaal beschikken. Afgezien van de aanwezigheid van deze kosmopolitische categorie, komt de sociale samenstelling van het tweetalige onderwijs redelijk overeen met die van het reguliere vwo. De gevestigde bovenklasse is sterk aanwezig op het gymnasium. Het gymnasium is het enige school type waar gezinnen uit de hoogste regionen van de samenleving de meerderheid vormen, bovendien treffen we er duidelijk meer leerlingen aan wier grootouders tot dit sociale stratum behoorden. Deze groep beschikt ook over kosmopolitisch kapitaal, maar zij onderscheidt zich vooral door het bezit van gevestigde vormen van cultureel en sociaal kapitaal en materiële welstand: ouders van gymnasiumleerlingen hebben hogere inkomens en bezitten meer luxe investeringen.

De begrippen kosmopolitisch en gevestigd cultureel en sociaal kapitaal overlappen elkaar. Een deel van de gevestigde machtsbronnen is van oudsher uitgesproken internationaal gericht, zoals kennis van en waardering voor de wereldwijd erkende klassieke kunstwerken. In het onderwijzen van de klassieke *lingua franca*, het Latijn, onderscheidt het gymnasium zich van andere schooltypen. Afgezien van deze overlap, is een belangrijk verschil gelegen in de dimensie van beide machtsbronnen: tijd versus ruimte. Voor de bezitters van gevestigde machtsbronnen werkt de tijd in hun voordeel, zij weten als het ware de tijd sociaal gezien naar hun hand te zetten. Dit betreft de duurzaamheid van de dominantie gedurende de loop van de tijd; de vergroting van de waarde van het kapitaal gedurende de tijd en het op jonge leeftijd verwerven van het kapitaal van eerdere generaties. Het kosmopolitische kapitaal geeft de bezitter mogelijkheden om de gebondenheid aan een specifieke locatie te overstijgen. Dit biedt voordelen in sociale arena's die bloot staan aan vergaande mondialiseringsprocessen. Deze arena's zullen waarschijnlijk internationaal convergeren: zij zullen op Europees of mondiaal niveau meer op elkaar gaan lijken en hierdoor minder gebonden raken aan een specifieke locatie. Hetzelfde geldt voor de vormen van kapitaal op basis waarvan legitiem geachte processen van in- en uitsluiting zich voltrekken in deze arena's. Het belang van het bezit van de kosmopolitische machtsbronnen ten opzichte van gevestigd kapitaal zal op den duur zwaarder gaan wegen.

Waarom zet de opkomende elite in op de verwerving van kosmopolitische machtsbronnen via het tweetalig onderwijs? En waarom investeert de geves-

tigde bovenklasse niet in kosmopolitisch kapitaal? Het antwoord op deze vragen moet waarschijnlijk gezocht worden in de grotere openheid van de internationale sociale arena's. Het ontstaan van nieuwe internationale sociale hiërarchieën die samenhangen met de wereldomspannende markten van *multinationals* en ook het streven van Europese instituties naar vrij verkeer van goederen, kapitaal en personen bieden mogelijkheden voor sociale mobiliteit (Ultee 1989: 15, 18-26; Brown 2000: 642). De relatieve openheid van de internationale sociale arena's zou kunnen betekenen dat ouders die geen of minder de beschikking hebben over gevestigde machtsbronnen, de voorkeur geven aan een sociaal traject waarbij wordt ingezet op kosmopolitisch kapitaal. Dit geldt voor ambitieuze ouders van kinderen met stijgingspotentie uit lagere sociaal-economische milieus (lager dan de bovenklasse), en des te meer voor ouders uit dit hoogste sociale stratum die wel de beschikking hebben over het kosmopolitisch kapitaal, maar niet of veel minder over de gevestigde vormen van cultureel en sociaal kapitaal. Voor deze groepen kan het volgen van tweetalig onderwijs aantrekkelijker zijn dan de 'gevestigde weg' van het gymnasium, waar nieuwkomers een relatief nadeel hebben.

Voor gezinnen die beschikken over relatief veel gevestigd cultureel en sociaal kapitaal lijkt het het meest rationeel, het minst riskant althans, om te investeren in de continuering en versterking van dit type kapitaal. Het is makkelijker de eigen positie te verdedigen met de meer vertrouwde machtsbronnen dan zich te wagen in de opkomende, meer open internationale arena's waarin de regels voor in- en uitsluitingsprocessen nog aan verandering onderhevig zijn en waarin meer concurrentie is van nieuwkomers (Brown 2000). Bovendien maken het traditionele imago van dit illustere schooltype, de roemrijke geschiedenis zoals die wordt geboekstaafd in gedenkgeschriften, het klassieke curriculum, de culturele oriëntatie en de homogeniteit naar schoolniveau en in sociaal opzicht, het gymnasium tot een schooltype dat ongeëvenaard is wat betreft de aantrekkingskracht voor gezinnen met gevestigde machtsbronnen.

Noten

1 De auteur dankt Nico Wilterdink en de redactie van *Sociologie* voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

2 In schooljaar 1993-1994 hadden vijf scholen een tweetalige afdeling. In 1996-1997 was dit getal bijna verdrievoudigd tot 14. Drie jaar later waren er 22. In 2002-2003 telde Nederland 45 tweetalige afdelingen.

3 De term 'bovenklasse' is gemunt door Nico Wilterdink.

5 Omdat het hier echter niet gaat om de betrouwbaarheid van een abstract concept dat wordt gemeten met een aantal items, maar om een optelsom van goederen, geeft de lage score geen reden tot zorg.

6 De opname van woonplaats in de analyses is echter vooral een manier om systematische vertekening in de steekproef te compenseren. Hoewel de gymnasia in werkelijkheid

ook zijn oververtegenwoordigd in de grote steden en de tweetalige afdelingen vooral zijn te vinden in middelgrote steden verspreid over Nederland, is de verdeling in de steekproef extremer dan in de werkelijkheid.

6 De Jong vond geen verschil in de inkomens tussen ouders van gymnasium- en athe-neumleerlingen, alleen een verschil in opleidingsniveau. Op grond hiervan typeerde zij gymnasiaal onderwijs als een schooltype voor de culturele, maar niet (langer) de economische elite. Zij kon hierbij echter geen rekening houden met het verschil tussen zelfstandige gymnasia en gymnasiumafdelingen van scholengemeenschappen.

7 Verschil in -2loglikelihood: $302,75-285,33=17,42$, bij verschil in vrijheidsgraden van $26-16=10$, $p=0,07$. Een alternatief spaarzaam model, waarin niet de grootouderlijke bovenklassepositie maar ouderlijk onderwijsniveau was opgenomen, resulteerde in een iets slechtere model fit waarin de vermindering van -2loglikelihood ten opzichte van het lege model $284,26$ bedroeg. Bovendien was de bijdrage van ouderlijk opleidingsniveau aan de modelfit hier nauwelijks significant: $\chi^2=4,59$; $p=0,10$. De bijdrage van grootouderlijke hogere middenklassenpositie in het spaarzame model gepresenteerd in Tabel 2 is net wat beter: $\chi^2=5,66$; $p=0,06$.

8 Verschil in -2loglikelihood: $406,91-404,20=2,71$ bij verschil in vrijheidsgraden van $20-16=4$, n.s.

Literatuur

- Agerbeek, M. (1999) "Trouw Schoolprestaties 1999." *Trouw*.
- Ammon, U., K.J. Mattheier en P.H. Nelde (1994) "English Only? in Europe en Europe." in *Sociolinguistica*, vol. 8. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bairoch, P. (2000) "The Constituent Economic Principles of Globalization in Historical Perspective." *International Sociology* 15: 197-214.
- Ball, S. (2003) *Class Strategies and the Education Market. The Middle Classes and Social Advan-tage*. London and New York: Routledge Falmer.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1986) The Forms of Capital. In: *Handbook of Theory and Research for the Sociol-ogy of Education*, edited by J.G. Richardson. New York: Greenwood, 241-258.
- Bourdieu, P. en J.-C. Passeron (1970) *La reproduction. Elements pour une theorie du système d'enseignement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bronneman-Helmerts, H.M., L.J. Herweijer en H.M.G. Vogels (2002) *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Brown, P. (2000) Globalisation of Positional Competition. *Sociology* 34, 633-654.
- CBS (1999) *Datafile Aanvullend Voorzieningen Gebruik*. Voorburg/Heerlen: Statistics Neth-erlands, <http://statline.cbs.nl>.
- CBS (2000) *Jaarboek Onderwijs 2000. Feiten en cijfers over het onderwijs in Nederland*. Voor-burg/Heerlen: Samsom H.D. Tjeenk Willink b.v.
- CBS (2004a) *Datafile Aantal leerlingen in het voltijd voortgezet onderwijs vanaf 1990/'91*. Voor-burg/Heerlen: Statistics Netherlands <http://statline.cbs.nl>.
- CBS (2004b) *Datafile Huishoudens naar inkomensklassen*, vol. March 24th 2004. Voorburg/Heerlen: Statistics Netherlands, <http://statline.cbs.nl>.
- Dronkers, J. en S.M. M. Hillege (1998) Board Membership of Traditional Male Fraternities and Access to Dutch Elites: A Disappearing Avenue to Elite Positions? *European Sociologi-cal Review* 14, 191-203.
- Dunning, J.H. (1993) *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Wokingham, Eng-land etc: Addison-Wesley Publishing Company.

- Erikson, R. en J.H. Goldthorpe (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero (1979) Intergenerational Class Mobility in Three Western Countries. *British Journal of Sociology* 30, 415-441.
- Frankel, J.A. (2000) *Globalization of the Economy*. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Fruhauf, G. (1996) *Teaching Content in a Foreign Language. Practice and Perspectives in European Bilingual Education*. Alkmaar: Foundation European Platform for Dutch Education [Stichting Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs].
- Hagedijk, R. (1980) *Het studentenleven: opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur*. Amsterdam: SUA.
- Hannerz, U. (2000) *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London and New York: Routledge.
- Hartmann, R.R.K. (1996) *The English Language in Europe*. Edited by R.R.K. Hartmann. Oxford: Intellect.
- Inspectie van het Onderwijs (1998) *Datafile Kwaliteitskaart Voortgezet Onderwijs uitgave 1998*.
- De Jong, U. (2000) *Het verschil mag er zijn. Een vergelijk tussen gymnasiasten en atheneïsten*. Amsterdam: sco-Kohnstamm Instituut.
- Kleinknecht, A. en J. ter Wengel (1998) The Myth of Economic Globalisation. *Cambridge Journal of Economics* 22, 637-47.
- Kraaykamp, G. (2002) Cumulative Advantages and Inequality in Lifestyle. A Dutch Description of Distinction of Taste. *The Netherlands Journal of Social Sciences* 38, 121-143.
- Overbeek, H. en K. van der Pijl (1993) Restructuring Capital and Restructuring Hegemony. Neo-liberalism and the Unmaking of the Post-war Order. In: *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy. The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s*, edited by H. Overbeek. London and New York: Routledge, 1-27.
- De Swaan, A. (2001) *Words of the World. The Global Language System*. Cambridge: Polity Press.
- Ultee, W.C. (1989) *Economische eenwording, groter wordende sociale afstanden blijvende culturele verscheidenheid? Inaugurationale speech as Professor in Sociology*. Nijmegen: Catholic University of Nijmegen.
- Wagner, A.-C. (1998) *Les nouvelles elites de la mondialisation. Une immigration dorée en France*. Paris: PUF.
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. San Diego etc.: Academic Press.
- Weenink, D. (2005) *Upper Middle Class Resources of Power in the Education Arena. Dutch Elite Schools in an Age of Globalisation*. Amsterdam: University of Amsterdam (doctoral thesis).
- Wright, E.O. (1997) *Class Counts. Comparative studies in class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bijlage

TABEL A Gemiddelde scores op de variabelen per schooltype; dezelfde variabelen als in Tabel 1 maar nu zoals gerapporteerd door de leerlingen (N=1,539)

	Min-max	Tweetalig	Gymnasium	Vwo	Gym vs tweetalig	Tweetalig vs vwo	Gym vs vwo
'Internationaal gedrag' (s.d.)	1-6	2,70 (1,23)	2,58 (1,02)	2,28 (1,02)	n.s. ^{a)}	p<0,01	p<0,01
Ex-expatriate OECD	0-1	25,5%	19,4%	17,9%	p=0,02 ^{b)}	p<0,01	n.s.
Ex-expatriate niet-OECD	0-1	3,5%	5,6%	6,5%	n.s.	p=0,03	n.s.
Ouders bovenklasse	0-1	53,6%	64,8%	40,5%	p<0,01 ^{b)}	p<0,01	p<0,01
Onderwijsniveau ouders	1-5	3,21 (1,14)	3,49 (1,12)	2,78 (1,11)	p<0,01 ^{a)}	p<0,01	p<0,01
Romans	1-5	2,65 (1,26)	2,87 (1,18)	2,22 (1,31)	p=0,02 ^{a)}	p<0,01	p<0,01
Luxe investeringen	0-7	1,74 (1,64)	2,26 (1,79)	1,36 (1,54)	p<0,01 ^{a)}	p=0,01	p<0,01
Woonplaats grote stad	0-1	16,2%	43,0%	14,4%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Woonplaats rijke suburb	0-1	21,8%	14,3%	20,0%	p<0,01 ^{b)}	n.s.	p=0,02
Woonplaats rest v/h land	0-1	62,0%	42,6%	65,6%	p<0,00 ^{b)}	n.s.	p<0,01
Cito-toetscore kind (s.d.)	527-550	547,3 (2,57)	547,2 (2,40)	544,7 (4,30)	n.s. ^{a)}	p<0,01	p<0,01

^{a)} Waarden in deze rij zijn scores op de T-test; ^{b)} Uitkomsten van Pearson's Chi-Kwadraat test.

TABEL B Vergelijking van de gemiddelde scores van variabelen die in zowel de enquête van de leerlingen als die van de ouders voorkomen

	<i>Tweetalig</i>	<i>Gymnasium</i>	<i>Vwo</i>
'Internationaal gedrag'	-0,62 (n.s.)	0,09 ^{a)} (n.s.)	0,71 (n.s.)
<i>Ex-expatriate</i> OECD	0,46 (n.s.)	0,41 ^{b)} (n.s.)	0,66 (n.s.)
<i>Ex-expatriate</i> niet-OECD	0,25 (n.s.)	2,56 ^{b)} (n.s.)	7,97 (p<0,01)
Ouders bovenklasse	1,59 (n.s.)	0,05 ^{b)} (n.s.)	0,74 (n.s.)
Onderwijsniveau ouders	1,44 (n.s.)	2,17 ^{a)} (p=0,03)	1,53 (n.s.)
Woonplaats grote stad	2,43 (n.s.)	0,05 (n.s.)	7,19 (p<0,01)
Woonplaats rijke suburb	1,19 (n.s.)	2,41 (n.s.)	2,29 (n.s.)
Woonplaats rest van het land	4,31 (p=0,04)	0,87 (n.s.) ^{b)}	0,31 (n.s.)
Cito-toetscore kind	-0,62 (n.s.)	-0,42 ^{a)} (n.s.)	1,33 (n.s.)

^{a)} Waarden in deze rij zijn scores op de T-test; ^{b)} Uitkomsten van Pearson's Chi-Kwadraat test.

Op grond van deze vergelijking van de enquêteresultaten tussen ouders en leerlingen blijkt dat de steekproef van de ouders vertekend is wat betreft het aandeel (*ex-*)*expatriates* uit niet-OECD landen in het reguliere vwo. Deze steekproef bevat minder leden van etnische minderheden en/of asielzoekers dan die van de leerlingen. Gezien het feit dat ook in de enquêtes onder de leerlingen het aandeel van deze groepen zeer laag is, leidt dit uiteindelijk tot maar geringe systematische afwijkingen tussen beide enquêtes. Daarnaast is het aandeel ouders van leerlingen van het regulier vwo dat in de grote stad woont volgens de enquêtes onder de ouders significant lager dan in de leerlingen-enquête. Hiervoor moet dus worden gecontroleerd in de analyses. Daarnaast is het opleidingsniveau onder de ouders van gymnasiumleerlingen in de steekproef van de ouders hoger dan in de leerlingen-enquête.